

KRÚDY ROMOK FÖLÖTTI KÖLTŐISÉGE

Ha olvasói vagyunk, bár nem tolakodóan, de Krúdy fölénk magasodik; érzésvilágának engedelmes foglyává válunk. Akit a Krúdy-élmény egyszer is megfogott: bűvös körbe lép, valami olyan nyílik meg előtte, amely nemcsak az irodalomban él, hanem – kormeghatározóktól szinte érintetlen épségben, mégis a mindenkori olvasó természeti és társadalmi létére kiterjedőn – az életben, a világban van jelen. A *Krúdy-élmény* szavakkal, fogalmakkal körülírva már nem föltétlenül ugyanaz. Marad belőle az olvasás egyszerűségéből is, mégsem az efféle érzés, érzület táplálja: előre- és hátralapozunk, mintegy önvigasztaló módon fejtjük föl az írás, a stilizáció legfőbb, először engedelmes szövetét, de később aztán a fölnyíló mélységek örvénysodrát se bánjuk.

Nem bánjuk otthonos diadalainkat és bukásainkat Krúdy végtelen univerzumában.

Mészöly Miklós mondja Krúdy művészetéről *A tágasság iskolájában* (*Érintések, I/A, Krúdy-Proust*): „Nem tudni pontosan, hogy Krúdy mit hol ír: ez szinte hitelesebb olvasói közeledés a világához, mint pontosan tudni. Mindenütt írja.” Eddig Mészöly, akinek gondolatát megszívleendőnek érzem; aki ugyanis Krúdyt csak valamennyire is ismeri, tudhatja: minden olvasói/kritikai történés elsődlegesen *tallózás* a Krúdy-világban, mégpedig oly módon, hogy a kényszerű elhagyás nem föltétlenül kirekesztés egyúttal, hanem önkorlátozó parancs, mesterséges karám, szerencsés esetben irodalomtörténeti amputáció nélkül. Mára a legszélesebb panorámára húzható szét a Krúdy-féle novellavilág, minden közelhető tőle, ami korábban tiltott tárgy volt, zárolt kiadványok tárába való. Mi az, amit Krúdy *mindenütt ír*? Igaz-e, hogy mindazt, amit az életről, a történelemtől tud, az irodalomra álmódja rá. Rendszerező áttekintés helyett madártávlatból közelítünk Krúdyhoz, ám helyzetünk így sem irigyelni való.

A műfaj, a rövid történet, az anekdotikus szerkezetű elbeszélés, a tárca, tágabban tehát *a művészi elbeszélés* válfajai, módosulásai, nem

válhattak Krúdy kezén oly direktan kritikai eszközzé a Ferenc József-i korról szemben, mint hírlapi prózájának alapmondatai. Ezek közül kettőt érdemes idézni, Krúdy erkölcsi helyzetét is megjelenítve általuk: „Magyarországon vagyunk, mindenki úgy hamisítja a történelmet, ahogy akarja”. Kérdésem: túlzás gyanánt futhatott-e hát a tolla alá (mint Adyt leszámítva irodalmunk bármelyik más óriásának esetében joggal gondolhatnánk), hogy „meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta?” Vajon nem önfelszámoló gesztus-e Krúdy részéről, a világháború következményeit látva, saját világképét illetően, ez a lehetőség, hiszen ő elválaszthatatlanul hozzánőtt ahhoz a korhoz, amelyet itt, az idézett részletekben káromol. Tudjuk, írásművészetének kondíciója származik belőle, minden, ami különösség benne, látvány és rejtettség, prófécia és émeleyítő vonás, lényege szerint élet és halál, a „szent hazának képe” és a pusztulás. Minden, ami ő, minden, ami nélkül nem tud megenni. Ezt éppen Trianon utáni novelisztikája bizonyítja irodalomtörténetileg és lélektanilag.

Nem vitás, hogy Krúdy a Ferenc József-i kor írója, ezért helyét az Osztrák–Magyar Monarchia művészetében kell kijelölni, annál is inkább, mivel ami elsajátítható és megtapasztalható volt korának Magyarországon (így a monarchiában), azt nyírségi őseinek negyvennyolcas tradíciójánál fogva is, sőt attól egyáltalán nem függetlenül, átszűrte magán. Pontos Baránszky-Jób László jellemzése: „Úgy otthona Krúdynak a múlt, hogy ő abban már nem lakhatik”. Ehhez mást hozzátenni kritikusai szépelgés lenne, merő redundancia.

Krúdyt rövid történeteinek hangneme, jelképrendszere, bizonytalan nosztalgiákkal színezett (és gyakorta nosztalgiákhoz odaláncolt) alakjai a századforduló paradigmatisz írójának mutatják, nem tekinthető ezért feltűnőnek, hogy tematikailag is ez a korszak játszik kulcsszerepet egész pályáján. A szörnyű háború, a kettős forradalom és Trianon azonban természetszerűleg hagy maradandó és elfekélyesülő nyomot benne, a veszteség fölött érzett kábultság pedig alkalmat nyújt neki, hogy átvilágítsa korábbi, még inkább gyanútlan, mint keserű magatartását a „századfordulós” érzésvilággal szemben. Az egyszerűség kedvéért nevezem így ezt a tipikus vegyüléket, mely a művelt európaiságot és a lompos provincializmust egyszerre ötvözte magába.

Krúdy 1914 előtti prózáját jobbra azzal az előfeltétellel lehet elolvasni, hogy olyan világról talál ki történeteket az író, amelyet Kosztolányi az *Esti Kornél* ötödik fejezetében jellemezve úgy mutat be, mint „mikor még I. Ferenc József ült a trónon és Budapest kávéházaiban csak különböző erényekhez, iskolákhoz szító modern költők tanyáztak”. Krúdy előszeretettel használt sablonjaival ez így is lefor-

dítható: a félmúlt álomködébe merült regényes alakok otthontalanul, se itt, se ott, hanem a szerelem és a halál mezsgyéjén táncolva mutatkoznak, ez a történelemből kihullott dzsentri látványos csalása, a steril és formátlan dekadencia, de még az írói ábrázolás „szépségével” mindezt ellentételezni lehetett, oda lehetett még szorítani a hulló életformák művelődéstörténeti, érületi sablonjai közé, a Jókai- és Mikszáth-hagyomány (némileg módosított) őszi hangulatvilágításával. Persze, van azért közben kísérlet is, mégpedig eredeti és radikális. Csak a rövid prózánál maradván, az 1911-től karaktert öltő Szindbád; de ennek fejtegetése külön fejezet volna.

Mindenesetre a változás 1921-től keleződik; Krúdy ekkortól már nem hagyja elcsábítani magát: a Ferenc József-i korról immár visszatekintéssel nyilvánít véleményt. Ez a művészi gesztus épp mássága következtében illeszkedik szinte mérnöki precizitással a korábbi ábrázolási metódushoz: az illúzióhoz és varázslathoz kifosztottság és tragikum társul, a múlt idők aranyködének szitálása átvált szinte a megfogható anyagszerűség, a vaskosság és a naturalisztikus érzékletesség megjelenítésébe. A változást hamisítatlanul jellemző novellatípusának példái az *Isten veletek, ti boldog Vendelinek!*, *A pincér álma*, *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*.

„Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert, a Kaszinó megbízatásából, miután a velszi herceg látogatásáról elnevezett Angol szobában így döntöttek az urak.

A párbajt délután tartják meg a kaszárnnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljönni a hely színéről. Az ezredes vállat vont. Jó, hát majd belelövök az újságíróba – mondta egykedvűen. De közben nagyon megéhezett. Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta. Fertelmes, soha nem érzett éhség vett rajta erőt. Éhes volt a gyomra, éhes volt a szája, félálomban forgatta a nyelvét, szájában soha nem érzett, soha el nem ért ételek ízeivel. Azt mondták neki, hogy az az újságíró, akit a Kaszinó Angol szobájában halálra ítélték, és az ítélet végrehajtását rábízták, az ország legjobb céllövője: az újságíró olyan koldusszegény, hogy tepertőt vacsorázik esténként, papírosból, tiz körmével, a sót a mellénye zsebében tartogatja, és a retek, hagyma az íróasztala fiókjában várja, amíg a tepertőt elfogyasztja, jó borra persze nem telik neki, ezért messzi utakat tesz meg, amíg valamely olcsó kocsmát elér, ahol hideg bort lötytyenthet égő gyomrába.

Az ezredes, aki legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és a

halál dolgai felett, mint egy bástya a sakkjátékban, fertelmesen megéhezett, és olyan gusztusok vetek rajta erőt, mint az asszonyokon szokott bizonyos állapotokban. – Végül még meszet eszem! – morfondírozott magában az ezredes [...]

Nem, most már semmi körülmények között se akart hasonlítani ahhoz a kófic emberhez, miután azt látni vélte. Miután megállapította róla, hogy azért ejtette el a pálinkáspoharat, mert az ezredest megpillantotta, és felismerte, az ezredes feltette magáról, hogy őt az egész városban ismerik. Pláne ellenfelei.

Nem, sehogy se illett volna más arcra az az emberfeletti rémület, csak az ellenfele arcára.

Komolyan és ünnepélyesen gyújtotta meg kis bunkóját az ezredes, miután az aranypiros papírszalagot megvetéssel leszakította róla. Mily balga volt, hogy csak egy délutánra is el akarta felejteni rangját, társadalmi állását, baráti körét és megszokott életmódját, hogy leereszkedjen egy ismeretlen emberhez, annak feltételezendő szokásaihoz, mintegy kiengesztelésül azért, hogy estére agyonlövi – megszabadítván őt a földi élet gyötrelmeitől. – Az a legnagyobb számár, aki valaha is bocsánatot kér valamiért, mert igazi megbocsátásról amúgy sem lehet szó – mondta az ezredes, kis, bunkós szivarja rágyújtása közben. Hátrább az agarakkal annak, aki az életét félti: pöffentette az első füstgomoly, amelyet az ezredes szétfújt maga körül, mintha mindent el akarna egyszerre fűjni, ami ezen a délutánon történt vele.

A havanna valóban ízletes volt, mint az utolsó szivarhoz illik.

Ezzel a szivargyújtási jelenettel körülbelül végeztünk is az Arabs Szürkével és mindazokkal az urakkal, akik oda a város különböző részeiből megérkezendők voltak, mert erre nézve belső ösztönzésük volt. Bizonyos, hogy a klinikai szolgák végtére megérkeztek, mert még a klinikán sem boncolnak éjjel-nappal. Megjöttek a város különböző részeiből a hullaszállító kocsisok, mert hiszen a hullaszállításban is bekövetkezik némi szünet. És estefelé a ház elé állottak a fiákeres urak, akiknek ezen a környéken volt valahol az istállójuk. Dolog lett a mérőasztal körül, és a nyíló konyhaajtón át új „perkeltszag” áramlott ki. Jánosnak, a korcsmárosnének és még másoknak is éppen elég idejük volt már elfelejteni az ezredest, aki itt félelmetesen forgatta délután kerek szeméit, de voltaképpen kedélyes ember volt, aki még a csaposlegénnyel is szívesen szóba állott. Amikor estefelé egy késői hullaszállító kocsi jelentkezett a mérőasztal előtt, és ott mogorván megállott, mint aki elégedetlen a foglalkozásával. A lábfejevel általában megvakarta a másik lábszárát, és mindaddig egy szót sem szólt, amíg két pohárkával le nem eresztett az erős pálinkából.

- Valami civilbe öltözött ezredest kellett fuvaroznom - mondta, miután piszkos zsebkendővel megtörölte a bajuszát, és Jánosnak is volt ideje az odahallgatásra. - Ezek az urak egész életükben fényes egyenruhában járnak, soha semmi dolgunk nincs velük, mert azt a katonaság intézi el. Ha egyenruhában halnak meg. Az én fuvarom persze civil ruhába öltözött a halála előtt, hogy nekünk is legyen vele dolgunk. Azt mondták, hogy párbajban lelőtték őt a kaszárnyában. Mostanáig gondolkoztak azon, hogy hová szállítsák. Végére is itt vagyunk mi, nekünk kell fuvarozni mindenkit. Ott van már a Szevtenay utcában.” (*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*)

Történetszemléletének gyökeres fordulatát egy olyan novella is rögzíti, amely teljes mértékben őrzi Krúdy első két évtizedének minden formaszervező jellegzetességét, mégis már egy megváltozott szemlélet jegyében ragadja meg, ekként *állítja élénk* a történelmet. Közel van ez a Krúdy-szöveg a bálványromboláshoz, noha természete szerint más. A *Harras Rudolf közkatona egyik története* olvasható úgy is, mint a monarchikus örökségtől való függetlenedés példája, sőt ha erősebben megnyomnánk ceruzánkat, attól sem járnánk messze, hogy leírjuk: itt már a Ferenc József-i korról való leszámolás mondatja el az íróval ezt a páratlan finomsággal kimunkált történetet. (Mint ilyen is, kivételes minőség Krúdy pályáján.) Mondjuk el róla, a leggazdagosabb Krúdy-művek közé tartozik, a tömörítő ábrázolás megismételhetetlen iskolapéldája. Kevés formáltabb írása van Krúdynak ennél; a képi jelleg csupa jelzést implikál, ami nem okoz könnyebbséget, mégsem útvesztő. Nincs történetileg pontosítható időszerkezete, de tudjuk, hogy mikor eshet meg a közkatona története. Ez a novella szinte minden pontján kapcsolódik Krúdy életművének alapszövegéhez - ezért is tulajdonítható koncentrált jelentés neki. Nincs már meg benne a Ferenc József-i nosztalgia: a máz és a lakk, a festék a kultikus király korábbi idealisztikus képéről lepattogzott, csak a vázson érdes szövése látszik, durván, komoran: „Vérrel, korommal, szénnel, késsel, foggal és körömmel számtalan élettörténet volt a börtön falára írva”. De a bolond öregember azt is odaírta: „Itt vót Ferenc József és Örszébet királyné. Nagyon jó vót.” Föloldhatatlan ellentmondásban van-e a két vélemény a fojtott hangulatú jergli lakójában, a vándorkatonában, aki oly sok alakváltoztatásával együtt az író helyettesíti? Aligha. Viszont a romantika örökségének számító vagylagosság sem szembetűnő vonás már - sem művészi, sem a világszemlélet oldaláról. Krúdy nem felel hamis nosztalgiával, inkább az olvasóra

bízza rá, döntsön ő. (Még egyszer: ne feledjük, hogy a novella 1920-ból való.) Az idézet, Harras Rudolf és a bolond börtönbeli néma párbeszédének ideiktatása elkerülhetetlen: „Itt vót Ferenc József és Örszébet királyné. Nagyon jó vót. A vándorkatona szerette volna megkérdezni, hogy mi volt: nagyon jó. De az öregemberrel nemigen lehetett beszélni. Néhányszor ellovagolt a sárgára meszelt fal mellett, nyerített, combjait csapkodva lóháton ült. A holdvilág továbbvándorolt a jergliből. Alvó sötét lett.”

Alvó sötét volt *akkor*, Krúdy elsüllyedt Magyarorszáján. Mindenesetre az ítélet, hogy Krúdy (most egész életművét számítva) hol tisztán arisztokratikusan, hol a rutin és a mesterkélt holtvágányán eltolta volna életművét a történelmi valóságtól, nem helytálló. Prózáírása romok fölé formált költőiség; olyan író megnyilvánulása, aki szabadságának tüntető tudatában mesélt az életéről, összetákolt koncepciók abroncsa nélkül, természetesen, mint aki szívesen megszabadulna attól, amit cipel.

(*Kalligram*, 1994. április)